

REFLECTAREA UNOR REALITĂȚI BĂNĂȚENE ÎN ISTORIOGRAFIA DIN ȘCHEII BRAȘOVULUI ÎN VEACUL AL XVIII-LEA

Istoriografia românească a Brașovului din secolele XVII și, mai ales, XVIII se caracterizează printr-o triplă gradăție în conținut, orizontul său de cuprindere fiind deopotrivă local-brașovean, general — românesc și european. În multe împrejurări, istoria comunității urbane din Șchei este integrată celei de ansamblu a Transilvaniei și a tuturor ținuturilor românești¹, așa cum frământările de pe continentul european au semnificative corespondențe în faptele și procesele de la nivelul celor trei țări române.²

Cronicile din Șcheii Brașovului au câteva particularități care le conturează propria personalitate pe tărîmul istoriografic; deși creatorii lor sînt preoți sau apropiați de mediul clerical, aceste scrieri au un caracter laic-urban; ele exprimă aspirațiile unei obști românești care se numește pe sine „oraș“, iar pe locuitorii ce o compun „orășani“; acești „orășani“ creatori de cultură sînt în primul rînd meșteșugari și negustori, deci oameni cu o mare mobilitate fizică și intelectuală, capabili să întrețină o atmosferă cărturărească prielnică actului istoriografic. De aceea, ideile politice directoare ale acestor lucrări despre trecut sînt orientate spre lupta pentru libertatea economică și autonomia administrativă a Șcheilor în raport cu Magistratul brașovean și spre rezistența în fața încercărilor de unire cu biserica Romei, rezistență bazată pe o statornică tradiție și pe beneficele legături cu țările române extracarpatiche. Aceste înalte comandamente au dus de-a lungul veacului al XVIII-lea la o insistență campanie petițională³ pentru concivilitate pe „Fundus Regius“ și pentru apărarea, cu ajutorul menținerii întru „pravoslavnică“ credință, a individualității naționale în deplinătatea drepturilor sale necesare. Lupta românilor brașoveni, cu implicații preponderent locale la început, a evoluat

¹ Ioan A. Pop — *Semnificații ale reflectării unor realități extracarpatiche din secolele XIV—XVI în istoriografia românească a Brașovului*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Historia, 1978, fasc. 1, p. 19—27.

² Idem, *Aspecte de istorie universală în cronicile din Șcheii Brașovului*, în *Buletin științific studențesc*, 1980, p. 221—232.

³ Vezi Șt. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei*, vol. V, (1701—1795), Brașov, 1906, passim.

pină la integrarea firească în lupta generală a Transilvaniei românești, luptă care a culminat cu mișcarea Suplexului.⁴

Un asemenea profil politic al comunității din Șchei explică, în parte, paralelismul cu problematica Banatului românesc din veacul luminilor și poate justifică o anumită sensibilitate a cronicarilor brașoveni pentru unele realități bănățene.

Populația românească a Banatului, rămasă și ea încadrată din punct de vedere confesional în „ritul grecesc” și reticientă, ca și brașovenii, la încercările de atragere la unirea cu biserica Romei, a urmărit în veacul al XVIII-lea păstrarea vechilor drepturi în fața colonizării unor populații privilegiate alogene, rezistența în raport cu asprimea noilor stăpîniri — austriacă (din 1718), conjugată cu cea maghiară (din 1778) — și recunoașterea unei ierarhii clericale românești în această provincie.⁵ În ciuda acestei lupte, Banatul a rămas subordonat ierarhiei ortodoxe sîrbești, prin mitropoliile de la Karlowitz și Belgrad. Din anul 1719, imediat după cucerirea Olteniei de către austrieci, episcopia de Rîmnic — căreia i se va subordona ierarhic, din 1728, și biserica Brașovului — este inclusă în mitropolia din Belgrad.⁶ În astfel de condiții, românii brașoveni au pentru o vreme, în veacul al XVIII-lea, aceeași ierarhie ecleziastică superioară cu bănățenii, fapt care explică anumite confluente pe coordonate comune ale locuitorilor celor două ținuturi românești. Radu Tempea cronicarul reproduce în „Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului” un document dat la Viena, în 15 octombrie 1726, prin care împăratul Carol al VI-lea poruncea românilor din preajma cetății Brașovului să se supună din punct de vedere confesional episcopiei Rîmnicului.⁷ Prin această „diplomă împărătească” încorporată în lucrarea lui Radu Tempea II, Șcheii sînt informați și în legătură cu noul statut politic al Banatului, stabilit prin pacea de la Passarowitz (1718): „În știre facem și dăm întru pomenire cu aceasta tuturor căroră se cuvine, după ce bunătatea milei lui Dumnezeu atîta au ajutat armelor noastre, care au fost chemate la răzmirița cea trecută (războiul austro-turc din 1716—1718 — n.n.), care prin turci au fost scornită și numai pentru neamurile cele supuse noă s-au fost făcut, cît, afară de crăia Serbiei și Banatul Timișvarului și Valahia dincoace de Olt au adaos la puterea noastră”. Deci românii brașoveni iau act oficial la 1726 că Banatul are același regim politic ca și Transilvania, de teritoriu supus monarhiei habsburgice. (Banatul de Caransebeș — Lugoj și cetățile Lipova, Cenadul Vechi etc. fuseseră anexate de austrieci încă prin pacea de la Karlowitz, în 1699, odată cu anexarea *de iure* a Transilvaniei.) În documentul dat de Carol al VI-lea și receptat în Șcheii Brașovului este amintit și Mitropolitul Moise Petrovici — de tristă memorie pentru românii bănățeni — acela care la 1721 mutase

⁴ A. Răduțiu, L. Gyémánt, *Supplex libellus Valachorum în variantele românești de la Șchei*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1975.

⁵ I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 106—120.

⁶ *Ibidem*, p. 115.

⁷ R. Tempea, *Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului*, București, Ed. pentru literatură, 1969, p. 116—117.

reședința metropolitană de la Belgrad la Timișoara⁸ și care era foarte agreat de curtea vieneză: „Cu aceea și osîrnicului, credinciosului, iubitorului nostru Moisi Petrovici, arhiepiscopul și mitropolitul beserecei Răsăritului de ritul grecesc, între altele și această putere cu milostivire i-am dat ca să poată să aleagă și să numească episcopi și egumeni de ritul lui...”. Tot pe asemenea cale documentară, dar și pe cale orală probabil, se va fi aflat la Brașov despre acordarea privilegiilor illirice. De aceea este explicabilă acțiunea întreprinsă în anul 1735 de locuitorii Șcheilor, acțiune reflectată în „Istoria” lui Radu Tempea II: „S-au auzit cum că părintele mitropolitul Belgradului sîrbesc, mergînd la prealuminațul împărat Carolus, au dobîndit niște milostive privelegii neamului sîrbesc și a tot neamul de lege grecească ce se află supt biruința împăratului, cu care privelegii acest părinte, Vichentie Ioanovici (fost episcop de Arad și devenit mitropolit de Karlowitz în 1730⁹ — n.n.) multe lucruri au îndreptat în părțile acelea. De care lucru auzind și noi, ne-am socotit cu toții împreună și am ales dintre noi pe acești trei frați: chiar popa Statie i chiar Radu Duma, gociman i chiar Gheorghii Hîrs și [...] au mers la preasfinția sa, purcezînd a_vgust 6¹⁰. Românii din Șchei, care, probabil, au arătat fostului episcop bănățean — devenit acum mitropolit — și temerile lor în legătură cu presiunile greco-catolice exercitate asupra episcopului din Rîmnic, primesc asigurarea că „vă împreună și vă primim și pre voi în lucrurile și în iurizdecțiile [...] a besericeii” și că „și pre voi, după puterea privileghiului celui de obște al nărodului, precum și al nărod care supt eparhia noastră și supt acest privilegium în rînduiala besericească, în toate, cu mină de ajutori și apărare de destoinicie pentru voi, purtători de grije a fi cu toată inima făgăduim¹¹”.

Din aceiași scriere al lui Radu Tempea II aflăm că, la 5 decembrie 1735, „au sosit aici un vlădică sîrb, Nicanor Proin, episcopul Cruședolului, trimis la părintele mitropolitului Belgradului, Vichentie Ioanovici, cu patent împărătesc și cu pașuș de la măriia sa ginerariul Valis, cerînd oarece ajutori pentru un reghement nou ce au lăsat împăratul să facă națiunul de ritul cel grecesc¹². În fața unui asemenea apel brașovenii, „ca să dobîndească pe mitropolitul patron bun” au strîns propria contribuție pentru înființarea respectivului regiment. Aceste realități cuprinse în istoriografia brașoveană par să indice că românii din Șchei sînt integrați plenar în „națiunul de rit grecesc” din Imperiu, fapt ce ar putea explica utilizarea de către autori a conceptului de comunitate religioasă (ortodoxă) polietnică¹³ aflată în evoluție către națiunea monoetnică religioasă (con-

⁸ I. D. Suci, *op. cit.*, p. 111.

⁹ *Ibidem*, p. 112.

¹⁰ R. Tempea, *op. cit.*, p. 152.

¹¹ *Ibidem*, p. 154.

¹² *Ibidem*, p. 155.

¹³ Em. Turczinschi, *The National Movement in the Greek Orthodox Church in the Habsburg Monarchy*, in *Austrian History Yearbook*, Rice University, Houston, Texas, 1967, vol. III, partea 3, p. 87.

fesională) — Konfessions-Nationalität¹⁴. Deși ispititoare sub aspect teoretic — explicativ, aceste concepte rămân totuși discutabile prin prisma realității, cel puțin din unele puncte de vedere. În primul rînd, termenul de „națiune illirică“ este o creație artificială a oficialității habsburgice și a prelaților sîrbi cu veleități de păstorie panortodoxă în Imperiu. Dovadă este faptul că asemenea concepte (și alte sinonime ca națiune de rit grecesc, neamul de lege grecească etc.) n-au pătruns la nivelul conștiinței colective în epocă, au rămas termeni livrești, de cancelarie. În al doilea rînd, românii din Șchei nu s-au bazat în lupta lor de emancipare politică și economică în mod prioritar și de la început, pe privilegiile illirice. Obștea din Șcheii Brașovului a uzat în susținerea gravaminelor sale mai ales de dreptul istoric, de argumentul numărului și al sarcinilor purtate, de antecedente documentare favorabile¹⁵ etc., iar, în final, de argumentația generală a Supplexului¹⁶. Această obște încă înainte de veacul al XVIII-lea, s-a știut și s-a simțit parte componentă a neamului românesc în ansamblu, prin întinsele legături cu regiunile românești extracarpătice. Apelul la privilegiile illirice, în anii 1735—1736, demonstrează mai degrabă că românii brașoveni găsiseră un nou mijloc de susținere a revendicărilor lor economice și politice, revendicări care au deocamdată caracter local, iar cînd vor atinge un grad mai mare de generalitate nu se vor referi nicidecum la „neamul de rit grecesc“ din Imperiu, ci la națiunea română din Transilvania. De altfel, nici românii bănățeni nu par integrați întru totul în această „națiune a Răsăritului“, total neomogenă, dacă avem în atenție înverșunata lor luptă începută încă la 1717, prin cererea mai multor preoți, protopopi și cnezi din districtele Caransebeș, Horom și Lugoj, de numire a unui episcop român în Banat¹⁷. Aceasta nu înseamnă că nu au loc în Imperiul habsburgic anumite acțiuni panortodoxe sau care au drept cadru confesiunea „grecească“, dar asemenea acțiuni nu au impuls intern, sînt pornite de sus, de către autoritatea politică ori sacerdotală.

Temători față de presiunile bisericii greco-catolice și nemulțumiți de „traiul cel strîmt“ avut cu sașii, șcheienii au apelat mai ales la Constantin Brîncoveanu¹⁸, dar, după moartea acestuia, schimbîndu-se regimul politic la sud de Carpați, s-au adresat și mitropolitului sîrb în anumite chestiuni. Astfel în 1736, cînd lupta românilor brașoveni îmbracă forme mai grave prin arestarea de către Magistrat a fruntașului politic și spiritual din Șchei, cronicarul Radu Tempea — cel care nu voise „să plece capul la poalele sașilor“ —, sprijinul vine și dinspre părțile vestice: „De

¹⁴ Idem, *The Role of the Orthodox Church in Adapting and Transforming the Western Enlightenment in Southeastern Europe*, în „East European Quarterly“, Colorado University, 1975, vol. IX, nr. 4, p. 417; idem, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationalbildung*, Düsseldorf, 1976, p. 188 ș.a.

¹⁵ Șt. Stinghe, *op. cit.*

¹⁶ A. Răduțiu, L. Gyémánt, *op. cit.*

¹⁷ I. D. Suci, *op. cit.*, p. 113—114.

¹⁸ R. Tempea, *op. cit.*, p. 72—73.

acestea făcându-se știre mitropolitului Serviei și fraților care era acolo și întimplându-să și pe acolo foarte mari gilcevi între arhieriei, n-au vrut mitropolitul să scrie aici la sfat nimic pină nu i-au venit din Beci (Viena n.n.) aghentul la Carloveț, că acolo era și mitropolitul și săborul; și așa aghentul au scris la sfat prietenește, *poftindu-i să sloboaze pe popa Radu*“ (subl. ns.)¹⁹. După eliberarea preotului cărturar, mitropolia tranșează și „gilceava“ acestuia cu popa Teodor, prin consacrarea celui dintii ca protopop de către arhierul Nicanor Meletievici²⁰. Documentul de consacrare, reprodus în „istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului“, este semnat de mitropolitul Vichentis Ioannovici și Nicolai Dimitrievici, „smeritul episcop al Temișvarului“.

Cronicile din Șcheii Brașovului conțin și relatări despre răscoala călugărului Visarion Sarai²¹, cel care, trecînd prin Banat (Timișoara, Lipova ș.a.), se îndreaptă spre Transilvania pentru întreprinderea unei acțiuni de masă cu scopul contracarării propagandei și succeselor prozelite ale bisericii greco-catolice. În legătură cu spiritul tradiționalist și cu atmosfera de inovație adusă de unirea cu biserica Romei, se află în receptarea în cronicile din Șcheii a unor „lucruri reale și necuviincioase“ abătute asupra „pravoslavnicilor creștini“ din Banat în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Este vorba despre trei întimplări petrecute la Petrovaradin (în 1775), la Virșeț (în 1776) și la Lipova (în 1778)²², semnificative nu atât prin conținutul lor faptic, cît prin comentariile cronicarilor și printr-un anumit model de viață pe care-l susțin. Se spune că în Petrovaradin a venit „poruncă la arhierul de acolo de la Curte precum nimeni din pravoslavnici să nu mai ducă descoperiț pe cei morți la groapă“. Dar „norodul“ nu s-a supus, „zicînd că acel obicei n-a fost, nici va fi“. Tot de la Curte a venit poruncă și la Virșeț, cu cererea de micșorare a numărului de sărbători; „auzînd acestea, norodul s-au tulburat și cu mare mînie și necinste au apucat pe vlădică și l-au necinstit, rupîndu-i toată barba“. Drept urmare, au fost chemate „cătanele“ care, după mărturia cronicarilor, au ucis 14 oameni, au rănit alți 40 și abea apoi „s-au potolit acea turburare și vlădica au scăpat cu viață“. De fapt, este vorba despre răscoala din 1777 (și nu 1776, cum apare la Radu Tempea II) prin care populația și-a manifestat nemulțumirea față de promulgarea celei de-a doua versiuni a Regulamentului Illiric²³. Un fapt asemănător cu cel de la Virșeț s-a petrecut la Lipova în 1778, după mărturia istoriogra-

¹⁹ *Ibidem*, p. 163.

²⁰ *Ibidem*, p. 164—167. Cf. Em. Turczinschi, *Konfession und Nation...*, p. 160.

²¹ N. Iorga, *Insemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului*, în „Bulletinul Comisiei istorice a României“, 1933, vol. XII, p. 78; Em. E. Kretzulescu, *Codex Kretzulescus*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, 1910, vol. XI, partea a II-a, p. 279; N. N. Statie, *Înștiințări. Cîteva capitole din trecutul românilor din Șcheii Brașovului*, Brașov, 1906, p. 24—25.

²² N. Iorga, *op. cit.*, p. 72—73; N. N. Statie, *op. cit.*, p. 63—65; Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, p. 280—281.

²³ I. D. Suci, *op. cit.*, p. 127.

fică brașoveană: „auzind norodul precum pravoslavnicii creștini să ție călindarul cel nou și sărbătorile care le țin papistașii [...], s-au turburat, zicînd că ei această poruncă nici nu vor priimi“. Și astfel, oamenii s-au dus la „vlădică“ la „Temeșvar“ și au cerut respectarea autonomiei ecleziastice, arătînd că „ei sînt supuși împărăției și toate poruncile vor priimi, numai la lucrurile legii să le dea bună pace, nici vor asculta pînă la moarte“. Este o atitudine aproape identică cu cea a românilor brașoveni, aflați în luptă pentru drepturile lor cu oficialitatea săsească. Această rezistență a bănățenilor prilejuiește cronicarului următoarea reflecție: „Poate socoti fiește cine că cei proști și săraci mai tari și întăriți sînt în credință decît cei bogați și să țin înțelepți, că cei bogați, pentru cîntea și mărirea cea deșartă a aceștia lumi, să zmintesc și își schimbă credința“. În conturarea antitezei sociale bogați—săraci, cronicarul se situează net pe poziția săracilor, blamînd în același timp ierarhia superioară ecleziastică, care pentru conservarea funcțiilor deținute, recurge la compromisuri compromițătoare cu autoritatea laică stăpînitoare. Cuvintele acestea pot fi și o aluzie destul de străvezie la ușurința cu care unii ierarhi au acceptat unirea religioasă, în comparație cu rezistența unor comunități față de tendințele de „stricare“ a „legii“.

Banatul sau localitățile din Banat sînt amintite în cronicile brașovene cu ocazia deselor conflicte petrecute în veacul al XVIII-lea în aceste părți ale Europei, conflicte care evidențiază agravarea chestiunii orientale. „Cronica anonimă a Brașovului...“ relatează că, în vremea războiului austro-turc din anii 1716—1718, „nemții au dobîndit Timișoara și tot Banatul de la turci“²⁴. Mai departe, se spune că în 1717 „au făcut nemții pace cu turcii la Carloviț“ (de fapt pacea se încheia la Passarowitz în 1718) și „Craiova“ împreună cu „Roșava“ (Orșova) au fost cedate austrie-cilor. Vorbînd despre prejudiciile aduse comerțului de război ruso-turc din 1768—1774, Radu Duma pomeneste localitățile din Banat: „Fiind oaste turcii cu muscalii, s-au închis toate schelile (porturile — n.n.) de la Dunăre și n-au mai fost trecînd nici un feali de marfă de la Țara Turcească la Țara Românească și Țara Moldovii. Și așa au început negoțatorii a aduce marfa de la Țara Turcească pe la Mehădiea și Zeton“²⁵. De asemenea, în anii 1772—1773 sînt amintite unele fapte legate de vizitele împăratului Iosif al II-lea (în realitate co-împărat pînă în 1780) în Banat și principatul Transilvaniei²⁶. Conștiința unității pămîntului românesc se vedește prezentă atunci cînd Radu Duma (prin textul scris de Simeon Hiară²⁷), vorbind, într-o lungă listă, despre „cetățile care la ce țări sînt, care sînt în Evropa, întru care sînt scaunele stăpînitorilor acelor țări“, grupează regiunile carpato-dunărene astfel: „La Banat, Timișoara; la Ardeal Sibiiu; la Țara Românească, București; la Moldova, Iași“²⁸.

²⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 91.

²⁵ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, 1910, vol. XI, partea I, p. 35 (note).

²⁶ *Ibidem*, 1911, vol. XII, partea I, p. 64.

²⁷ Vezi Ioan A. Pop, „Codex Kretzulescus“ și locul său în istoriografia din Șcheii Brașovului, în *AIIC*, 1978, XXI, p. 401—410.

²⁸ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, 1911, vol. XII, partea I, p. 81.

Asemenea consemnări ne apar ca semnificative pentru finalul veacului al XVIII-lea, ele preliminarînd o mentalitate care va deveni manifestă în secolul următor. Insuși faptul reflectării unor realități bănățene în scrisul istoric brașovean pune în lumină relațiile dintre două „țări“, ținuturi românești care au aspirații și preocupări consonante în veacul luminilor. Este vorba de două comunități românești rămase ortodoxe, situate într-o zonă periferică a imperiului habsburgic și întretinînd statornice și fertile raporturi cu „Țara“ (Țara Românească și zonele românești extracarpatice în general). Asemenea legături între obștile românești transilvane au pregătit, modest la început, dar cu rezultate tot mai notabile ulterior, sinteza revendicărilor politice și conștiința unității în lupta națională.

IOAN AUREL POP

RÉALITÉS DE LA PROVINCE DE BANAT PRÉSENTÉS DANS
L'HISTORIOGRAPHIE DE ȘCHEII BRAȘOVULUI AU COURS
DU XVIII-e SIÈCLE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

(R é s u m é)

L'auteur montre que le profil politique de la Communauté de Șcheii Brașovului explique, partiellement, le parallélisme avec la problématique du Banat, dans l'intérêt des chroniqueurs de Brașov pour cette province.

La lutte contre „l'union“ de l'église avec ses habituels aspects politiques a été un domaine de collaboration entre les historiens de Brașov et ceux de Banat, ce qui fait reconsidérer l'intérêt pour ces chroniques, contenant des informations de grande valeur concernant le Banat du XVIII-e siècle.